

MENGÜCEKLERE AİT BİR VAKFIYE SURETİ

Refet YINANÇ

Bilindiği gibi Mengücekler, Selçuklu devrindeki Türk beyliklerinden biri olup başlıca Erzincan, Kemah, Doğu Karahisar (Köğonya) ve Divriği şehir ve kasabalarını içine alan bölgeyi idare etmişlerdir.

Bu beylik hakkında Prof. Faruk Sümer'in İslam Ansiklopedisine yazmış olduğu makaleden de anlaşıldığına göre (VII, s. 713-718) Mengücekler, tarihi kaynaklarda çok az akisler yapmış bir hanedandır. Bununla beraber, onların özellikle Divriği'de önemli içtimai eserler yaptırmış olduklarını biliyoruz. Bu eserler aynı zamanda Selçuklu devri sanatının en güzel abideleri arasında sayılmaktadır.

Mengücekler hanedanının adı geçen bölgeyi ne zamandan beri idare etmiye başladıklarına dair bilgi yoktur. Reşidü'd-din, Camiü't Tevarihinde Mengücek Gazi'nin Malazgirt zaferini müteakib adı geçen bölgeyi fethettiğini yazmakla beraber, Prof. Faruk Sümer'in de ifade ettiği gibi, bunun daha sonraki siyasi duruma bakılarak söylenmiş bir söz olduğu anlaşılıyor. Bu husus ne olursa olsun beyliğin XI. yüzyılın sonlarında kurulmuş olduğu hakkında Prof. Sümer'in görüşünün doğruluğunu kabul edebiliriz. Mengüceklerin hakimiyetinin ne zaman sona erdiğini ise kesin olarak biliyoruz: 625 h./1228 m.

Makalemize konu olan vakfiyenin sureti merhum Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın notları arasında bulunmaktadır¹. Mükrimin Halil Yinanç vakfiye sureti metninin başına şu notu yazmıştır: "Kemah'tan celbedilen Âl-i Mengücek'e ait vakıfnâme sureti". Vakfiyenin halen nerede olduğu hakkında araştırmamız maalesef müsbet bir sonuç vermemiştir.

Erzincan Tarihî yazarı Ali Kemalî² bu vakfiyeden bahsetmekte ve vakfiyenin ceylan derisine yazılmış olduğunun rivayet edildiğini kaydetmek-

1 Mükrimin Halil Yinanç, XII. ve XVI. yüzyıllar arasında düzenlenen, Türk tarihinin içtimai, iktisadi ve kültür tarihini aydınlatan tarihî vakfiyelerin bir listesini yapmış olup, suretleri tarafımızdan yayınlanacaktır.

2 Ali Kemalî, Erzincan, 1932, s. 54, 241, 242.

tedir. Adı geçen yazar aynı zamanda vakfiyeden gelişi güzel ve maalesef hatalı bazı cümleler de nakletmiştir.

Vakfiye, Mengüceklerden Behram Şah oğlu Kemah emiri Selçuk Şah'a ait olup, 587 yılı ramazan ayının ortalarında (1191 ekim başları) yazılmıştır. Vakfiye, Kutbu's Sâlikin ve Mürsidü't Talibin olarak vasıflanan Şeyh Şemseddin Emir b. Şeyh Hasan b. Şeyh Ali tarafından yazılmış ve Seyyid Şerif b. Seyyid Yahya, Hatib Abdul-Ahad b. Abdus-Samed, Abdul Mümin b. Hâce Hüsameddin ve Hâce Hamid b. Cemaledin ve Müderris Mevlâna Lâtifi b. Taceddin ile adları verilmeyen başkaları da tanıklık etmişlerdir.

Vakfiyenin başında vakfiye sahibi "Sultanu'l-âlem al Adil al Mansur al Muzaffer Nasiri'd dünya ve'd din, Zahir al islam ve'l müslimin mefharü âl-i Selçuk ve Mengücek abu'l feth Selçuk Şah b. Behram Şah b. Dâvud b. İshak ve huve kâne ahi Mengücek" olarak kaydedilmektedir. Buna göre vakfiye sahibi Selçuk Şah ünlü şair Genceli Nizami'nin adına Mahzenü'l Esrar'ını yazdığı Fahreddin Behram Şah'ın oğludur. Fahreddin Behram Şah vakfiyenin yazıldığı tarihte sağ idi (ölümü 1225). Anlaşıldığına göre Fahreddin Behram Şah bu tarihte Erzincan'da oturuyor ve oğlu Selçuk Şah'a da Kemah şehrinin idaresini vermiş bulunuyordu.

Görüldüğü gibi Selçuk Şah, Mefharü Âl-i Selçuk ve Mengücek olarak vasıflanmıştır. Onun Mefharü Âl-i Selçuk olarak vasıflanması, annesinin Selçuklu hanedanından olması ile izah edilebilir. Çünkü Fahreddin Behram Şah'ın Selçuklulardan II. Kılıç Arslan'ın damadı olduğunu biliyoruz³. Selçuk Şah, II.Kılıç Arslan'ın kızından doğmuş olduğu için böyle anılmış olabilir.

Yine vakfiyede Fahreddin Behram Şah'ın dedesi olarak İshak gösterilmekte ve onun Mengücek'in kardeşi olduğu ifade edilmektedir ki çok dikkat çekicidir. Halbuki Divriği'de Mengücek beylerinden Şahan Şah'ın 592 h. /1195 m. tarihli türbe kitabesinde İshak, açık olarak Mengücek'in oğlu olarak gösterilmektedir. İbn Bibî ve Gaffarî gibi vekayinâmelerde de Fahreddin Behram Şah'ın Mengücek'in torunu olduğu söylenir. Buna göre vakfiyedeki ibarenin bir zühul olduğuna hükmedilebilir.

Vakfiyede bundan sonra Selçuk Şah, Kemah kalesi civarında ve Fırat kıyısında bir düşkünler evi yani darü'l aceze (vakfiyede daru'z-zayıf) yaptırdığını, burada yoksullar ve kimsesiz ihtiyar mücahitlerin oturacağını, bunların huzur içinde yaşamalarını temin için ırmak kıyısında sınırları belirtilen ara-

3 İbn Bibî, s. 172-182. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 322-324.

zinin geliri ile Kemah'ta inşa ettirdiği hamamın gelirleri ve şehirdeki 40 ermeniden alınan cizye gelirini ve Kemah dolaylarındaki Ermenik ve Bargusir köylerinin bütün gelirlerini inşa ettirdiği bu düşkünler evine tahsis ettiğini ifade etmektedir. Selçuk Şah bu vakfin tevliyetini oğul ve torunlarına bıraktığını da bildirmektedir. Yukardaki ifadelerden Kemah'ta Selçuk Şah'ın bir hamamı bulunduğunu öğreniyoruz. Vakfiyede geçen Ermenik ve Bargusir köylerinin adlarına İç İşleri bakanlığının Meskûn Yerler klavuzunda rastgelemediğimiz gibi haritalarda da göremedik. Bu köylerin adları değişmiş olabilir.

Mengüceklerin siyasi tarih yönünden önemli roller oynamamış olduklarına işaret etmiştik. Buna karşılık onlar bir çok içtimaî eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserlerden birçoklarının Selçuklu devri medeniyetinin en güzel abideleri arasında sayıldığını müşahede ediyoruz. Tarihte bir çok imparatorluklar vardır ki onlardan bize bu mahiyette eserler gelmemiştir.

Sonuç: Vakfiye bize kitabe ve tarihi eserlerin aksine Mengücek Gazi'yi İshak'ın babası değil kardeşi olarak tanıtmaktadır.

Selçuk Şah, Kemah kalesi civarında ve Fırat ırmağı kıyısında 587 h./1191 m. yılında bir Darü'l-aceze yaptırmıştır, fakat bu eser bize kadar gelmemiştir. Ayrıca yeni vakfiyeden Selçuk Şah'ın Kemah şehrinde bir hamam yaptırmış olduğunu öğreniyoruz. Mengücek hanedanının bu gibi tesisler meydana getirmeye önem verdiklerini başka vesilelerle de biliyoruz.

Nihayet tanıklar listesi, XII. yüzyılın sonlarında Kemah'ta bir aydınlar topluluğunun bulunduğunu da göstermektedir.

